

فصلنامه علمی- پژوهشی اخلاق پژوهی

سال هشتم • شماره دوم • تابستان ۱۴۰۴

Quarterly Journal of Moral Studies
Vol. 8, No. 2, Summer 2025

طراحی الگوی اخلاق حرفه‌ای حسابداری با تأکید بر اندیشه فیلسوفان منتخب مسلمان

*** ID یاسر صادقی * ID مژگان صفا ** ID رضا غلامی جمکرانی *** ID سیدعباس برهانی ****

doi 10.22034/ethics.2025.51977.1784

چکیده

اخلاق حرفه‌ای در حسابداری یکی از پایه‌های اصلی شفافیت مالی، اعتماد اجتماعی و پیشگیری از فساد به شمار می‌آید. با توجه به چالش‌هایی همچون تضاد منافع، تحریف اطلاعات، نیاز به الگویی جامع در این حوزه بیش از پیش احساس می‌شود. پژوهش حاضر با هدف ارائه الگویی نوین از اخلاق حرفه‌ای در حسابداری، به بازخوانی دیدگاه‌های سه فیلسوف برجسته اسلامی (خواجہ نصیرالدین طوسی، علامه طباطبایی و شهید مطهری) پرداخته است. با استفاده از روش تحلیل محتوا و پس از بررسی ۱,۴۱۳ مقاله در سه حوزه فلسفه و کلام، علوم تربیتی و اخلاق، در نهایت، ۵۶ مقاله مرتبط برای استخراج مبانی نظری انتخاب شد. یافته‌ها نشان می‌دهد الگوی پیشنهادی صرفاً به بعد فنی حسابداری محدود نبوده و بر اصولی چون صداقت، عدالت، شفافیت، مسئولیت‌پذیری و امانت‌داری تأکید دارد. این الگو حسابداری را فراتر از یک فعالیت حرفه‌ای، به مثابه تعهدی انسانی، اجتماعی و اخلاقی معرفی می‌کند که می‌تواند با تقویت اعتماد عمومی، ارتقای شفافیت سازمانی و پیشگیری از فساد، بنیانی پایدار برای نظام‌های مالی سالم در جوامع فراهم آورد.

کلیدواژه‌ها

اخلاق حرفه‌ای، حسابداری، فلاسفه اسلامی، عدالت، شفافیت مالی، مسئولیت‌پذیری.

* دانشجوی دوره دکتری، گروه حسابداری، دانشگاه آزاد اسلامی، واحد قم، ایران. yaser.sadeghi6729@iaua.ac.ir

** استادیار گروه حسابداری، دانشگاه آزاد اسلامی، واحد قم، ایران. (نویسنده مسئول) dr.mojgansafa@iaua.ac.ir

*** دانشیار گروه حسابداری، دانشگاه آزاد اسلامی، واحد قم، ایران. reza.gholami@iaua.ac.ir

**** استادیار گروه حسابداری، دانشگاه آزاد اسلامی، واحد قم، ایران. Sa.sborhani1352@iaua.ac.ir

تاریخ دریافت: ۱۴۰۴/۰۲/۱۴ تاریخ تأیید: ۱۴۰۴/۰۵/۰۵

■ صادقی، یاسر؛ صفا، مژگان؛ غلامی جمکرانی، رضا؛ برهانی، سیدعباس. (۱۴۰۴). طراحی الگوی اخلاق حرفه‌ای حسابداری با تأکید بر اندیشه فیلسوفان منتخب مسلمان. فصلنامه اخلاق پژوهی. ۸(۲۷)، ۱۴۶-۱۱۷. doi : 10.22034/ethics.2025.51977.1784

اخلاق حرفه‌ای به عنوان یکی از ارکان کلیدی در هر حرفه‌ای، به ویژه در حرفه حسابداری، از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است. حسابداری به عنوان یکی از ارکان اساسی نظام اقتصادی، نقش مهمی در تأمین اطلاعات مالی شفاف و قابل اعتماد برای تصمیم‌گیری‌های اقتصادی دارد. در عین حال، این حرفه با چالش‌های اخلاقی متعددی مواجه است که از جمله آنها می‌توان به تحریف اطلاعات مالی، تضاد منافع، پنهان‌کاری و عدم رعایت اصول امانت‌داری اشاره کرد (Duska, Duska, & Ragatz, 2011, vol. 1, pp. 69-70). این مسائل نه تنها بر کیفیت گزارشگری مالی تأثیر می‌گذارند، بلکه موجب کاهش اعتماد عمومی به نهادهای اقتصادی می‌شوند و حسابداران به عنوان افراد مسئول در ارائه گزارش‌های مالی دقیق و قابل اتکا، باید به اصول اخلاقی پای‌بند باشند تا از بروز فساد مالی و تقلب جلوگیری شود. از آنجا که مسائل اخلاقی حسابداری به طور مستمر با فعالیت‌های سازمانی، حرفه‌ای و زندگی روزمره افراد مرتبط است، برجستگی متمایز حرفه حسابداری، پذیرش مسئولیت در قبال عموم است. انتظارات جامعه از اهالی این حرفه بالاست و مردم به کیفیت خدمات پیچیده حرفه حسابداری اعتماد می‌کنند، لکن حفظ اعتماد عمومی به حرفه حسابداری زمانی امکان‌پذیر است که حسابداران حرفه‌ای، خدمات خود را در سطحی ارائه دهند که در خور اعتماد جامعه باشد.

از یک سو مسئله اخلاق از دیرباز یکی از دغدغه‌های بشر بوده است (عاشوری‌کیسی و پرویزی، ۱۳۹۷، ص ۸۲). زوال تدریجی اصول اخلاقی شرکت‌های بزرگی مانند انرون^۱، اندرسون^۲ ورلدکام^۳، گلوبال کراسینگ^۴، کوئیست^۵ و... خسارت‌های وحشتناکی به جامعه تجاری وارد ساخته است و زوال اخلاق از طریق بی‌صدافتی، تجاوز از استانداردهای حرفه‌ای و فرهنگ سازمانی مُخرَب رخ می‌دهد (Copeland, 2005, pp. 35-36). با بررسی دقیق ناکامی‌های مالی و انسانی در جامعه و واکاوی دلایل آن، در می‌یابیم که چه اشتباهی رخ داده است و وجه مشترک این ناکامی‌ها، رفتار غیراخلاقی و تخطی از اخلاق بوده است، مدیریت اثربخش اخلاق حرفه‌ای، مستلزم مطالعه عمیق در زمینه وضعیت موجود اخلاق حرفه‌ای و نیز دلایل رفتارهای

1. Enron
2. Anderson
3. World com
4. Global crossing
5. Qwest

غیراخلاقی و شیوه‌های توسعه اخلاقیات است (فرهادی نژاد و خروتنی، ۱۳۹۹، ص ۹۶). در دهه‌های اخیر، تلاش‌های زیادی برای تدوین استانداردهای اخلاقی در حسابداری صورت گرفته است. نهادهایی همچون فدراسیون بین المللی حسابداران^۱ و هیئت استانداردهای بین المللی حسابداری^۲ مجموعه‌ای از اصول اخلاقی را برای حرفه حسابداری تدوین کرده‌اند که شامل مفاهیمی مانند صداقت، بی طرفی و رازداری است (IFAC, 2020, pp. 12-13). با این حال، بحران‌های مالی ناشی از فسادهای حسابداری نشان می‌دهد که این اصول به‌تنهایی نتوانسته‌اند مانع از تخلفات مالی شوند (Brenkert, 2019, pp. 917-918).

از سوی دیگر، در جوامع اسلامی، مبانی اخلاقی مبتنی بر آموزه‌های دینی و فلسفه اسلامی می‌توانند راهکاری بومی و کارآمد برای تقویت اخلاق در حسابداری ارائه دهند. فلسفه اخلاق اسلامی - که در آثار فلاسفه‌ای همچون خواجه نصیر الدین طوسی، علامه طباطبایی، و شهید مرتضی مطهری نمود یافته است - بر ارزش‌هایی همچون عدالت، صداقت، امانت‌داری و اعتدال تأکید دارد. این ارزش‌ها می‌توانند در تدوین الگوی اخلاقی حسابداری مورد استفاده قرار گیرند و به بهبود شفافیت مالی و کاهش فساد در این حوزه کمک کنند. بر این اساس، پژوهش حاضر با هدف ارائه یک الگوی اخلاقی برای حسابداری مبتنی بر آراء فیلسوفان اخلاق ممتاز مسلمان انجام شده است. این پژوهش تلاش دارد با بررسی تطبیقی اصول اخلاقی فلسفه اسلامی و استانداردهای اخلاقی حسابداری، چارچوبی نظری برای ارتقای اخلاق در این حرفه ارائه دهد. امید است که نتایج این پژوهش بتواند به تدوین سیاست‌های اخلاقی در حوزه حسابداری کمک کرده و زمینه‌ساز افزایش اعتماد عمومی به نهادهای مالی شود.

فلاسفه منتخب این پژوهش به دلیل برخورداری از اعتبار علمی و شهرت اخلاقی-اسلامی، و همچنین به سبب نگاه عمیق، جامع و اصیل به مباحث اخلاقی، به عنوان چهره‌های شاخص انتخاب شده‌اند. در ادامه، دلایل این انتخاب - به تفصیل - مورد بررسی قرار می‌گیرد.

بنابراین، پژوهش حاضر با هدف طراحی الگوی اخلاق حرفه‌ای در حسابداری و بر مبنای آراء و دیدگاه‌های اخلاقی فلاسفه اسلامی به اجرا درآمده و به دنبال ارائه چارچوبی است که بتواند به حسابداران در جوامع اسلامی کمک کند تا رفتارهای حرفه‌ای خود را با اصول و ارزش‌های اسلامی همسو سازند و نقش مؤثری در کاهش چالش‌های اخلاقی این حرفه داشته باشند.

1. IFAC
2. IASB

اخلاق را مجموعه‌ای از صفات روحی و درونی انسان تعریف می‌کنند که در ظاهر به صورت اعمال و رفتاری برخاسته از ذات درونی انسان است و اخلاق حرفه‌ای، مسئولیت اخلاقی فرد از حیث شغل است. اخلاق، دانش مربوط به باید‌ها و نبایدهای رفتاری انسان است که از منشأ درونی و در پرتو اراده و آگاهی حاصل می‌شود؛ نه صرفاً تابع قوانین یا قراردادهای بیرونی (فرامرز قراملکی، ۱۳۸۸، ص ۳۶). «اخلاق»، عبارت است از بررسی و جست‌وجو برای توجیه باورهای اخلاقی و به‌کارگیری استانداردهای اخلاقی در مسائل عملی (Duska et al., 2011, p. 1). اخلاق حرفه‌ای را می‌توان کاربرد اصول اخلاقی در زندگی و مناسبات حرفه‌ای دانست (مهدی‌زاده، ۱۳۹۶، ص ۲۲). عموماً دایره اخلاق را محدود به رفتارهای فردی می‌دانند، اما وقتی رفتارهای فردی در سطح جامعه یا نهادهای اجتماعی تحت تأثیر قرار می‌گیرد، به نوعی اخلاق جمعی یا اجتماعی تبدیل می‌شود که ریشه در فرهنگ آن جامعه دارد. امروزه پرداختن به اخلاق و ارزش‌های اخلاقی یکی از الزامات تحلیل رفتار سازمان‌ها است و نماد بیرونی سازمان‌ها با رفتار اخلاقی آنها شکل می‌گیرد و مبتنی بر ارزش‌های درونی سازمان است.

«اخلاق حرفه‌ای حسابداری»، شاخه‌ای از اخلاق کاربردی است که بررسی می‌کند حسابداران در برخورد با مسائل واقعی چگونه باید مطابق با اصول اخلاقی رفتار کنند؛ این اخلاقیات شامل صداقت، عینیت، رازداری، صلاحیت حرفه‌ای و رفتار حرفه‌ای است (Duska et al., 2011, pp. 6-7). اخلاق حرفه‌ای در حسابداری شامل اصولی مانند صداقت، بی‌طرفی و امانت‌داری است و گداهای اخلاقی این حرفه نیز بر این اصول تأکید می‌کنند.

حسابداری و توسعه حرفه‌ای حسابداری و کسب موفقیت آن در جلب اعتماد عمومی به طور مستقیم به رعایت اخلاق حرفه‌ای مربوط است؛ به گونه‌ای که فعالیت‌های حسابداری متقلبانه نشان‌دهنده ضعف ارزش‌های اخلاقی در محیط کار و آموزش حسابداری است. از این‌رو، سیستم آموزش حسابداری در تربیت حسابداران اخلاقی از دیرباز در صد نهادینه‌سازی ارزش‌های اخلاقی در بین حسابداران بوده است؛ زیرا گنجاندن آموزش اخلاق در آموزش حسابداری منجر به افزایش اخلاق‌مداری حسابداران و اعتماد عمومی به حسابداری خواهد شد. حسابداران به عنوان نگهبانان اعتماد عمومی در حوزه مالی فعالیت می‌کنند. فقدان اخلاق حرفه‌ای در این حوزه می‌تواند منجر به رسوایی‌هایی شود که پایه‌های بازارهای مالی را

تضعیف می‌کند (Fisher & Lovell, 2009, pp. 215-217). اخلاق و صداقت حرفه‌ای در حسابداری، زیربنای گزارشگری مالی شفاف و پاسخ‌گویی در بخش دولتی و خصوصی است (Yusof & Othman, 2013, pp. 1472-1473).

به رغم اهمیت اخلاق در حوزه حسابداری، انتشارات علمی و ترویج موضوع اخلاق در میان دیگر حوزه‌های پژوهشی این حرفه بسیار ناچیز است (نمازی، رجب‌دري، و روستاهیمندی، ۱۳۹۶، ص ۸۰). نهادینه شدن اخلاق اسلامی در نظام آموزشی - چه از منظر رفتار اقتصادی و چه از نظر دیگر ارزش‌های فرهنگی - ممکن است تأثیر مستقیمی بر حرفه حسابداری داشته باشد (Yunanda et al, 2011, pp. 34). بسیاری از محققان در زمینه اخلاق حرفه‌ای حسابداری بر مفاهیم جانبی مانند رعایت آئین‌نامه رفتار حرفه‌ای تمرکز دارند، در حالی که جایگاه اخلاق در حسابداری فراتر از این گونه مفاهیم است. پژوهش‌های تجربی نشان می‌دهند که آگاهی اخلاقی تأثیر مثبت بر قضاوت اخلاقی حسابداران دارد.

۱۲۱

نظریه‌های اخلاق هنجاری

نظریه‌های اخلاقی با ارائه معیارها و چارچوب‌هایی برای تشخیص حُسن و قبح و تصمیم‌گیری اخلاقی در حوزه‌های مختلف و از جمله حسابداری، راه‌گشا هستند. این نظریه‌ها به حسابداران کمک می‌کنند تا در شرایط پیچیده، تصمیم‌هایی مطابق با اصول اخلاقی و حرفه‌ای اتخاذ کنند. مهم‌ترین نظریه‌های اخلاقی عبارتند از:

۱. پیامدگرایی^۱

نظریه پیامدگرایی یا نتیجه‌گرایی در مقام ارزشگذاری و تعیین و تشخیص رفتارها و اعمال خوب و بد، بر پیامدهای یک عمل تأکید دارد (Bentham, 1789, pp. 1-5; Mill, 1861, pp. 8-10). بر اساس این دیدگاه، رفتار و عملی اخلاقی است که بیشترین سود و کمترین ضرر را برای بیشترین تعداد افراد در بر داشته باشد. از مهم‌ترین کاربردهای این نظریه در حسابداری می‌توان به تصمیم‌گیری در مورد افشای اطلاعات مالی بر اساس تأثیر آن بر سهام‌داران و دیگر ذینفعان و سنجش تأثیر تقلب

1. consequentialism

حسابداری بر رفاہ عمومی و پیامدهای اقتصادی آن اشاره کرد. منتقدان و مخالفان این رویکرد و نظریه نیز معتقدند که مبنا قرار دادن این نظریه و معیار، چه‌بسا سبب نادیده گرفتن اصول و قواعد اخلاقی ثابت شود و ممکن است به توجیه و تجویز رفتارهای غیر اخلاقی در صورت ایجاد منافع بیشتر منجر شود.

۲. وظیفه‌گرایی^۱

وظیفه‌گرایی که از دیدگاه و رویکرد عقل‌گرایانه ایمانوئل کانت (Kant, 1785/1998, pp. 30-35) سرچشمه می‌گیرد، تأکید دارد که افراد باید بر اساس اصول و قواعد اخلاقی عمل کنند؛ بدون توجه به نتایج آن. در این نظریه، برخی اعمال ذاتاً درست یا غلط به حساب می‌آیند. از مهم‌ترین کاربردهای این نظریه در حسابداری می‌توان به رعایت اصول و استانداردهای اخلاقی حرفه‌ای حتی در شرایطی که اعلان و افشای حقیقت به ضرر سازمان و شرکت تمام شود و تعهد حسابداران به صداقت و شفافیت در گزارشگری مالی - بدون در نظر گرفتن منافع شخصی یا شرکتی - نام برد. به اعتقاد برخی منتقدان، این نظریه در برخی موارد سخت‌گیرانه و انعطاف‌ناپذیر می‌نماید و چه‌بسا اجرای تام و تمام این نظریه، آسیب به ذی‌نفعان را در پی داشته باشد.

۳. فضیلت‌گرایی^۲

بر مبنای فضیلت‌گرایی که ابتدا توسط سقراط و ارسطو (Aristotle, 2009, Book II, 1103a-1104b) مطرح شد، شخصیت و فضایل فردی مبنا و محور اخلاق هستند. برخی فیلسوفان شاخص معاصر از جمله السدیر مک‌این‌تایر^۳، فیلیپا فوت^۴ و مایکل اسلوت^۵ از هواداران و احیایان فضیلت‌گرایی هستند که بر نقش فضایل اخلاقی در شکل‌گیری شخصیت و رفتار انسان تأکید دارند. بر مبنای نگاه فضیلت‌گرایانه، یک حسابدار باید فضایل اخلاقی مانند صداقت، راستی و مسئولیت‌پذیری را در خود پرورش دهد. از مهم‌ترین کاربردهای این نظریه در حسابداری ایجاد

1. deontology

2. virtue ethics

3. Alasdair MacIntyre

4. Philippa Foot

5. Michael A. Slote

فرهنگ اخلاقی در سازمان‌ها از طریق تربیت حسابداران با فضایل اخلاقی بالا و تأکید بر شخصیت و تبت حسابدار به جای تمرکز صرف بر قوانین و پیامدهاست. همواره یکی از انتقادهای به فضیلت‌گرایی این بوده است که ممکن است تفسیرهای مختلفی از فضایل اخلاقی وجود داشته باشد و همچنین چه بسا، در برخی موارد، تصمیمات اخلاقی فردی با قوانین و مقررات حرفه‌ای در تضاد و تقابل قرار گیرند. در مجموع، اتخاذ یک نظریه اخلاقی و یک معیار منسجم و دقیق برای تشخیص ارزش‌ها و الزامات اخلاقی، به همه تصمیم‌گیران در حوزه حرفه حسابداری کمک می‌کند تا در شرایط پیچیده، اصولی‌ترین و عادلانه‌ترین راهکارها و رویه‌ها را برگزینند.

استانداردهای اخلاقی در حسابداری

استانداردهای اخلاقی در حسابداری به مجموعه‌ای از اصول و دستورالعمل‌ها اطلاق می‌شود که برای هدایت رفتار حرفه‌ای حسابداران طراحی و عرضه شده‌اند. این استانداردها، نقش مهمی در تضمین شفافیت، امانت‌داری و مسئولیت‌پذیری در حرفه حسابداری ایفا می‌کنند. در ادامه، مهم‌ترین استانداردهای اخلاقی در حسابداری در سطح بین‌المللی، گداهای اخلاقی فدراسیون بین‌المللی حسابداران بیان و تبیین می‌شوند:

گداهای اخلاقی فدراسیون بین‌المللی حسابداران^۱

«فدراسیون بین‌المللی حسابداران» که یکی از مهم‌ترین نهادهای استانداردگذار در حسابداری است، آئین‌نامه‌ای را منتشر کرده که اصول اخلاقی حسابداران را تعیین می‌کند. این استانداردها توسط هیئت استانداردهای اخلاقی بین‌المللی برای حسابداران تدوین شده‌اند و در بسیاری از کشورها به عنوان مرجع قانونی مورد استفاده قرار می‌گیرند. اصول کلیدی آئین‌نامه اخلاقی فدراسیون بین‌المللی عبارتند از:

۱. صداقت: حسابداران باید صادقانه و درستکار باشند.
۲. بی‌طرفی: حسابداران نباید اجازه دهند که سوگیری‌های شخصی، تضاد منافع، یا فشارهای خارجی بر قضاوت حرفه‌ای آنها تأثیر بگذارد.

1. IFAC

۳. صلاحیت حرفه‌ای و مراقبت لازم: حسابداران باید به‌طور مداوم دانش و مهارت‌های خود را به‌روزرسانی کنند و خدمات را با دقت و بر اساس استانداردهای حرفه‌ای ارائه دهند.
۴. رازداری: اطلاعات مشتریان باید به صورت محرمانه نگهداری شود و بدون اجازه و مجوز، افشا نشود (مگر در موارد قانونی).
۵. رفتار حرفه‌ای: حسابداران باید از هر گونه اقدام یا رفتاری که ممکن است به اعتبار حرفه‌ای آنها آسیب برساند، پرهیز کنند.

نگاه و دیدگاه فیلسوفان اخلاقی منتخب

۲. علامه سید محمد حسین طباطبایی

سید محمد حسین طباطبایی (۱۲۸۱-۱۳۶۰)، معروف به «علامه طباطبایی»، فیلسوف، مفسر و عارف ایرانی معاصر است که اثر شگرف او *المیزان فی تفسیر القرآن* و نیز کتاب *اصول فلسفه و روش رئالیسم*، جایگاهی بی‌بدیل در حوزه فلسفه و اخلاق اسلامی به او بخشیده است. دیدگاه‌های عالمانه و عمیق او در تلفیق عقل، وحی و اخلاق، نقش بسزایی در احیا و بسط حکمت متعالیه و ارائه نظام اخلاقی اسلامی داشت. او اخلاق اسلامی را به عنوان یک نظام اخلاقی مبتنی بر وحی و عقل معرفی کرده و معتقد بود که اصول اخلاقی باید از عقل و وحی مستخرج شوند و با یک‌دیگر هماهنگ باشند (کلبادی‌نژاد و قدیری‌جاوید، ۱۳۹۵، ص ۱۳۵).

علامه طباطبایی بر ضرورت هماهنگی بین عقل و وحی تأکید داشت و بر این اعتقاد بود که فلسفه اخلاق اسلامی نمی‌تواند تنها بر اساس یکی از این دو منبع بنا شود، بلکه باید به‌طور جامع از هر دو بهره گرفت. از نظر ایشان، عقل بشری بدون وحی نمی‌تواند به درک کامل از حقیقت اخلاقی برسد (علامه طباطبایی، ۱۳۶۳، ج ۳، ص ۳۵۳). در نگاه علامه طباطبایی، شناخت صحیح انسان و فطرت او، پیش‌نیاز هر گونه بحث اخلاقی است. به‌طور ویژه، او بر مفهوم «کمال انسان» در راستای اصول اخلاق اسلامی تأکید داشت و این را تنها از طریق تهذیب نفس و عمل به فضایل اخلاقی ممکن می‌دانست (کلبادی‌نژاد و قدیری‌جاوید، ۱۳۹۵، ص ۱۳۵).

۳. استاد مرتضی مطهری

آثار عمیق و پرشمار استاد مرتضی مطهری (۱۲۹۸-۱۳۵۸) - از برجسته‌ترین متألهان و فلاسفه

معاصر ایران و از شاگردان برجسته علامه طباطبائی - در حوزه‌های فلسفه، کلام و به‌ویژه «فلسفه اخلاق»، نقشی اساسی در بسط و تبیین نظام فکری اسلامی داشته است. در نگاه او، اخلاق اسلامی ریشه در ایمان و تقوا دارد و ناظر به تکامل فردی و اجتماعی انسان است. او معتقد بود که اخلاق اسلامی به‌طور مستقیم از آموزه‌های دینی استخراج می‌شود و بدون دین، «اخلاق» یک علم نظری بی‌اثر است و دین آن را به عمل و تعهد می‌رساند (مطهری، بی‌تا، ص ۴۵). مطهری در بسیاری از آثار خود بر عقلانیت اخلاق اسلامی نیز تأکید کرده و معتقد بود که اسلام تنها به اصول اخلاقی اشاره و اکتفا نمی‌کند، بلکه این اصول با عقل و فطرت انسان نیز هم‌راستا هستند. در نگاه ایشان، اخلاق اسلامی باید با نیازها و خواسته‌های فطری انسان‌ها در ارتباط باشد و در واقع، التزام به اخلاق زمانی تحقق می‌یابد که ایمان به خدا و وحی در وجود انسان نهادینه شده باشد (مطهری، بی‌تا، ج ۱، ص ۱۱۳).

۱. خواجه نصیرالدین طوسی

۱۲۵

طراحی الگوی اخلاق حرفه‌ای حسابداری با تأکید بر اندیشه فیلسوفان منتخب مسلمان

ابوجعفر محمد بن حسن طوسی (۵۷۹-۶۷۲) مشهور و ملقب به «خواجه نصیرالدین طوسی»، فیلسوف و متکلم برجسته ایرانی، از حکیمان و پیشگامان فلسفه اخلاق اسلامی است. اثر مشهور و ماندگار او اخلاق ناصری با تلفیق فلسفه ارسطویی، آموزه‌های اسلامی و عقل‌گرایی، نظام اخلاقی جامعی ارائه کرد و دیدگاه‌های او در زمینه فضیلت‌محوری و عدالت، تأثیری ماندگار بر فلسفه اخلاق در جهان اسلام گذاشت. او تلاش کرد تا فلسفه اخلاق اسلامی را با بهره‌گیری از آراء مشاء (به‌ویژه فلسفه ارسطویی) و حکمت اشراق (فلسفه سهروردی) و با توجه به آموزه‌های اسلامی ترکیب کند.

به اعتقاد او، اخلاق باید بر اساس عقل و منطق استوار باشد و همین سبب شد تا نظام اخلاقی او ضمن احترام به عقلانیت، اصول دینی را نیز در نظر بگیرد. خواجه نصیرالدین طوسی - به وضوح - اخلاق را در چارچوب فلسفه اسلامی و عقلانی تحلیل کرده و معتقد است عقل عقلانی به عنوان عامل هدایت‌کننده در رفتارهای اخلاقی شناخته می‌شود. در نگاه او، بدون «عقل»، اخلاق به صورت احساسات و عادات کور و ناپایدار باقی می‌ماند و از همین‌رو، عقل نقش تنظیم‌کننده، بازدارنده و هدایتگر رفتارهای انسانی دارد (طوسی، ۱۳۷۹، ج ۱، ص ۵۰). او اخلاق را مبتنی بر شناخت صحیح انسان و فطرت او می‌دانست و بر این باور بود که کمال انسانی از طریق عمل به فضایل اخلاقی ممکن است و این فضایل باید با توجه به نیازهای انسانی و با

راهنمایی عقلانیت و وحی شکل بگیرند. در نظر طوسی، انسان از طریق تعلیمات عقلانی و دینی به رشد اخلاقی دست می‌یابد. طوسی در اخلاق ناصری بر ضرورت تعادل و هماهنگی بین قوای مختلف نفس تأکید می‌کند و معتقد است که عقل باید فرمانده این نیروها باشد تا انسان به کمال و فضیلت دست یابد (طوسی، ۱۳۷۹، ج ۲، ص ۱۱۵).

طوسی تأکید داشت که اخلاق اسلامی باید منطبق بر اصول عقلانی باشد و انسان‌ها باید با استفاده از عقل، رفتارهای اخلاقی خود را شکل دهند، خواجه نصیرالدین طوسی معتقد است که فلسفه اسلامی عقلانی وحدت عقل و وحی را به عنوان دو منبع اصلی معرفت تأکید می‌کند و هر دو برای تحقق کامل اخلاق و کمال انسانی لازم‌اند (طوسی، ۱۳۷۹، ج ۱، ص ۲۷).

طوسی بر این باور است که تعلیمات دینی به عنوان مکمل عقل، نقش تقویت و تثبیت عادات اخلاقی را بر عهده دارد و با ارائه معیارهای متعالی و الهی، انگیزه‌های پایدار برای عمل اخلاقی فراهم می‌آورد و اساساً تعلیمات اخلاقی را فراتر از آموزش صرف می‌داند و آن را فرایندی می‌بیند که هم شامل خودسازی درونی (عقلانی و ایمانی) و هم مراقبت‌های اجتماعی و فرهنگی است (طوسی، ۱۳۷۹، ج ۲، ص ۱۱۵).

روش‌شناسی

این پژوهش به لحاظ غایت و هدف، از سنخ پژوهش‌های توصیفی است و داده‌های این تحقیق نیز از نوع داده‌های کیفی هستند. در تحقیق حاضر، از تحلیل محتوا جهت شناسایی و ارائه الگوی اخلاق حرفه‌ای حسابداری - مبتنی بر آراء و نظریات فلاسفه ممتاز اخلاق اسلامی - استفاده شده است.

تحلیل محتوا یکی از رایج‌ترین و معتبرترین روش‌های تحقیق کیفی است که برای تحلیل سیستماتیک، عینی و کمی یا کیفی محتوای متون، اسناد، سخنرانی‌ها، کتاب‌ها و رسانه‌ها به کار می‌رود. این روش برای استخراج مفاهیم، مضامین و الگوهای فکری یا ارزشی نهفته در یک متن بسیار مناسب است، تحلیل محتوا فرایندی برای سازمان‌دهی داده‌های کیفی به دسته‌ها، مقوله‌ها و مفاهیم است تا از طریق آن به درک عمیق‌تری از پدیده‌ها دست‌یابیم (عباس‌زاده، ۱۳۹۷، ص ۵۹). تحلیل محتوا، روشی نظام‌مند، عینی و کمی برای بررسی محتوای پیام‌ها برای شناسایی الگوها، مضامین و مفاهیم نهفته در آنهاست، تحلیل محتوا در زمینه‌هایی مانند فلسفه، علوم اجتماعی، ارتباطات، علوم دینی، روان‌شناسی و آموزش کاربرد دارد (اخوان و مهاجر، ۱۳۹۹، ص ۸۸).

روش اجرای پژوهش (تحلیل محتوا)

در این پژوهش از مراحل مشخص شده تحلیل محتوا توسط نئونندورف برای تحلیل و نیل به اهداف پژوهش بهره گرفته شده است، به اعتقاد نئونندورف، «تحلیل محتوا» باید با یک پرسش یا فرضیه روشن آغاز شود. هدف، مشخص کردن آن چیزی است که پژوهشگر می‌خواهد درباره محتوا بداند (Neuendorf, 2002, pp. 10-12). مراحل اجرای تحلیل عبارتند از:

۱. تعیین محتوا و علت انتخاب آن: در ابتدا با عنایت به اهمیت کشف، بررسی، تحلیل و ارائه اندیشه‌های اخلاقی دانشمندان مسلمان که با الهام از منابع اصیل اسلامی (کتاب و سنت) و در فضای فرهنگ اسلامی پدید آمده و شکل گرفته است، به بررسی محتوای مضامین مکنون و مشهود آثار فلاسفه ممتاز اسلامی و تحلیل دیدگاه‌های اخلاقی آنان که در کتب و مقاله‌های علمی انتشار یافته و نیز همسو با اهداف پژوهش است، پرداخته می‌شود.

۲. تصمیم‌گیری در مورد مفهوم‌سازی: این پژوهش با هدف کشف الگوی اخلاق حرفه‌ای حسابداری صورت پذیرفته و احصای الگوی اخلاقی حسابداری از دیدگاه فلاسفه ممتاز اخلاق اسلامی، هدف پژوهش است.

۳. تعیین واحد گردآوری داده‌ها، سطح اندازه‌گیری و نمونه‌گیری: گردآوری داده‌های این پژوهش با استفاده از روش کتابخانه‌ای و با بهره‌گیری از منابع علمی انتشار یافته همسو با اهداف پژوهش، صورت گرفته است و همچنین برای افزایش دقت، قابلیت اتکا و اعتماد بیشتر یافته‌های حاصل از پژوهش و کاهش خطر نمونه‌گیری، تمامی منابع در دسترس از ابتدای انتشار هر نشریه بررسی شده است. بنا بر این، هیچ‌گونه نمونه‌گیری انجام نخواهد شد. جهت انجام این مرحله، فهرست سه گروه از نشریات معتبر علمی-پژوهشی (نشریات حوزه فلسفه و کلام، نشریات حوزه علوم تربیتی، و نشریات حوزه اخلاق) بررسی شد. در این راستا، به وب‌سایت تمامی نشریات فوق مراجعه شد و با استفاده از کلیدواژه اسامی فلاسفه (طباطبایی، مطهری، و طوسی) به بررسی مقاله‌های مرتبط پرداخته شد.

۴. گذرانداری توسط دو گدگزار: در این مرحله مقاله‌های علمی منتخب که شرح آنها در ادامه آمده است، با هدف ارائه آنها در قالب الگوی اخلاق حرفه‌ای حسابداری از دیدگاه فلاسفه اخلاق اسلامی مورد بررسی دو گدگزار مستقل قرار گرفته تا ضمن افزایش دقت گدگزاری، روایی پژوهش نیز افزایش یابد و تحلیل محتوا صرفاً مبتنی بر قضاوت یک فرد نباشد.

کدگذاران از بین دانشجویان دوره دکتری تحصیسی حسابداری انتخاب شدند. پس از انجام محاسبات لازم، میزان توافقات مشاهده شده برابر با ۸۱۱.۰ برآورد شد و میزان توافقات شانس برابر با ۱۸۹.۰ تعیین شد. با جای گذاری این نتایج، مقدار نهایی کاپا به ۷۶۶.۰ رسید که بالاتر از سطح قابل قبول ۶۰.۰ محسوب و این موضوع بر صحت و قابلیت اعتماد نتایج تحقیق تأکید داشته و سبب اطمینان خاطر می شود. به عبارتی، ضریب کاپا در سطح توافق خوب قرار دارد.

۵. تهیه و تنظیم جداول و الگوی نهایی طرح: در نهایت، با تجزیه و تحلیل های صورت گرفته و واکاوی آنها توسط افراد کدگذار، محتواهای استخراج شده برای تبیین الگوی اخلاقی حسابداری بر مبنای آراء و نظریات فلاسفه ممتاز اخلاق اسلامی دسته بندی و برای استفاده بهینه از نتایج، یافته های آن به صورت جداول یا نگاره هایی منسجم ارائه شد.

پس از تحلیل محتوا و شناسایی و استخراج الگوی اخلاق حرفه ای حسابداری از نظر فلاسفه ممتاز ایرانی-اسلامی، الگوی استخراج شده در اختیار خبرگان دانشگاهی / حوزوی قرار گرفت تا نظرات آنان از طریق بررسی همتایی در خصوص اعتبار روایی و پایایی پژوهش جلب شود. تعیین تعداد مورد نیاز و ویژگی های عمومی آنان با هدایت اساتید پژوهش مشخص شد.

نشریات منتشره به زبان فارسی در حوزه علوم تربیتی مشتمل بر ۶۷ نشریه است که تنها ۱۵ نشریه به انتشار آراء فلاسفه مد نظر پژوهش حاضر پرداخته اند. در گام بعدی، جست و جوی مقاله ها با کلید واژه اسامی فلاسفه ممتاز در تمامی آن نشریات - از نخستین سال نشر تا پایان سال ۱۴۰۲ - انجام شد. در نهایت، تعداد ۸۹ مقاله گزینش و تحلیل شدند که از بین آنها ۳۹ مقاله به ارائه دیدگاه های اخلاقی شهید مطهری، ۴۳ مقاله به ارائه نظریه های اخلاقی علامه طباطبایی و ۷ مقاله نیز به تشریح اخلاق از نگاه خواجه نصیرالدین طوسی پرداخته اند.

نشریات منتشره به زبان فارسی در حوزه اخلاق مشتمل بر ۵ نشریه است که تنها ۳ نشریه به انتشار آراء فلاسفه مد نظر پژوهش حاضر پرداخته اند. پس از جست و جوی مقاله ها با کلید واژه اسامی فلاسفه ممتاز در تمامی آن نشریات - از نخستین سال نشر تا پایان سال ۱۴۰۲ - در نهایت، ۳۶ مقاله گزینش و تحلیل شدند که از بین آنها ۱۲ مقاله به ارائه دیدگاه های اخلاقی شهید مطهری، ۱۲ مقاله به ارائه نظریه های اخلاقی علامه طباطبایی و ۱۲ مقاله نیز به تشریح اخلاق از نگاه خواجه نصیرالدین طوسی پرداخته اند.

از میان ۴۴ نشریه به زبان فارسی در حوزه فلسفه و کلام، تعداد ۴۱ نشریه به انتشار آراء فلاسفه مد نظر پژوهش حاضر پرداخته‌اند. پس از جست‌وجوی مقاله‌ها با کلید واژه اسامی فلاسفه ممتاز در مجلات - از نخستین سال نشر تا پایان سال ۱۴۰۲ - در نهایت، ۱. ۲۸۸ مقاله گزینش و تحلیل شدند که از بین آنها ۲۸۹ مقاله به ارائه دیدگاه‌های اخلاقی شهید مطهری، ۷۵۵ مقاله به ارائه نظریه‌های اخلاقی علامه طباطبائی و ۲۴۴ مقاله به تشریح اخلاق از نگاه خواجه نصیرالدین طوسی پرداخته‌اند.

یکی دیگر از یافته‌های جنبی بررسی مقاله‌ها نشان می‌دهد که از ابتدای انتشار مجلات حوزه و کلام، علوم تربیتی و اخلاق، بیشترین آثار مرتبط با فلاسفه ممتاز اخلاق اسلامی به علامه طباطبائی با ۸۱۰ مقاله اختصاص دارد و پس از ایشان شهید مطهری با ۳۴۰ مقاله در جایگاه دوم و خواجه نصیرالدین طوسی با ۲۶۳ مقاله در جایگاه سوم قرار دارد. از بین کل نشریات منتشر شده نیز فلسفه و کلام با ۱. ۲۸۸ مقاله در جایگاه برتر از حیث بسط و گسترش دیدگاه‌های فلاسفه ممتاز قرار دارد.

در ادامه، به تشریح مقاله‌های منتخب - جهت تحلیل محتوا آراء اخلاقی فلاسفه منتخب - برای احصای الگوی اخلاق حرفه‌ای حسابداری می‌پردازیم.

مقاله‌های منتخب جهت تحلیل محتوا آراء اخلاقی شهید مطهری

بررسی محتوای پژوهش‌های مرتبط با آراء و دیدگاه‌های شهید مطهری از طریق واکاوی تمامی مقاله‌های منتشره با کلیدواژه مطهری در بین نشریات حوزه اخلاق، علوم تربیتی و فلسفه و کلام از ابتدای انتشار انجام پذیرفت. برای مقاله‌های منتخب گدگذاری از E700 الی E710 (تعداد ۱۱ مقاله) تعیین شد تا از این طریق ارتباط لازم بین مقاله‌ها و محتواهای استخراج شده و مضامین به‌دست آمده برقرار شود. برای مثال، در مطالعه‌ای که توسط حسامی‌فر (۱۳۹۷) با عنوان «اخلاق دینی در اندیشه استاد مطهری» صورت گرفته که به آن کُد E710 اختصاص داده شد، مضمون تقوا و پرهیز از فساد را - که از مبانی اخلاقی شهید مطهری و مورد تأکید ایشان بود- استخراج کردیم.

مقاله‌های منتخب جهت تحلیل محتوا آراء اخلاقی علامه طباطبائی

به‌منظور تحلیل دقیق‌تر محتوای پژوهش‌های مرتبط با آراء و دیدگاه‌های علامه طباطبائی،

مجموعه‌ای از مقالات معتبر داخلی که مرتبط با سه حوزه اخلاق، علوم تربیتی و فلسفه و کلام بودند، مورد بررسی دقیق قرار گرفت. برای مقاله‌های منتخب کُدهای E500 الی E535 (تعداد ۳۶ مقاله) تعیین شد تا از این طریق ارتباط مقاله‌ها با محتوای استخراج شده و مضامین به‌دست آمده برقرار شود. برای مثال، در مطالعه‌ای که توسط خلیلی (۱۳۹۰) با عنوان «اخلاق توحیدی از دیدگاه علامه طباطبایی» انجام شد به آن کُد E500 اختصاص داده شد و از آن مضمون وحی و آموزه‌های اسلامی را که از مبانی فلسفی اخلاق از دیدگاه علامه طباطبایی است و عدالت را که از اصول اخلاقی مورد تأکید ایشان است، استخراج کردیم.

مقاله‌های منتخب جهت تحلیل محتوا آراء اخلاقی خواجه نصیرالدین طوسی

با عنایت به رویکرد یکسان در انتخاب مقاله‌ها، به‌منظور تحلیل عمیق از محتوای پژوهش‌های مرتبط با آراء و دیدگاه‌های خواجه نصیرالدین طوسی، مقالات معتبر داخلی منتشر شده در نشریات اخلاق، علوم تربیتی و فلسفه و کلام مورد بررسی قرار گرفت. برای مقاله‌های منتخب مرتبط با آراء اخلاقی خواجه نصیرالدین طوسی کُدهای E600 الی E608 (تعداد ۹ مقاله) تعیین شد تا ارتباط مقاله‌ها با محتوای استخراجی و مضامین به‌دست آمده برقرار شود. برای مثال، در مطالعه‌ای که توسط کیانی و بختیارنصرآبادی (۱۳۹۰) با عنوان «اهداف، اصول و روش‌های تربیت اخلاقی از دیدگاه خواجه نصیرالدین طوسی» انجام شد به آن کُد E604 اختصاص داده شد و از آن مضمون اخلاق فضیلت‌محور و تربیت نفس را - که از مبانی فلسفی اخلاق از دیدگاه خواجه نصیرالدین طوسی است - استخراج نموده‌ایم.

یافته‌ها

بخش پیش‌رو برای به دست آوردن الگوی اخلاقی حرفه‌ای حسابداری برگرفته از آراء فلاسفه ممتاز اخلاق اسلامی تدوین شده است، هدف نهایی بخش پیش‌رو، رسیدن به الگوی اخلاق حرفه‌ای حسابداری بر مبنای آراء فلاسفه منتخب و ممتاز اخلاق اسلامی است که بر پایه فرایندها و روش‌های تدوین شده در بخش پیشین صورت پذیرفت. سپس به ارائه الگوی مبتنی بر نظر فلاسفه اخلاق پرداخته شد. در ادامه، به تحلیل محتوا می‌پردازیم. بدین منظور آراء فلاسفه مد نظر پژوهش به دلیل گستردگی زیاد مطالعه، به صورت مجزاً ارائه شده و در پایان با هم تجميع

می‌شوند تا در نهایت، الگوی به دست آمده ناظر به نظریه و نگاه تمامی فلاسفه منتخب باشد. در ادامه، نمونه‌ای از گدگذاری و احصاء مضامین در جدول (۱) نمایش داده شده است.

ردیف	کُد مقاله	نویسنده / نویسندگان	محتوای استخراج شده	مضامین
۱	E701	شیروانی (۱۳۹۹)	شهید مطهری، توجه ویژه‌ای به موضوع عدالت و مسائل پیرامون آن داشتند و به مناسبت‌های گوناگون در این باره اندیشیده و کوشیده تا ضمن نقد و بررسی دیدگاه‌های گوناگون، پاسخ‌های خود را به عنوان یک متفکر مسلمان به پرسش‌های متنوع درباره عدالت - هم در حوزه مباحث عام و هم در حوزه مباحث خاص - ارائه دهد.	عدالت در سطح فردی عدالت در سطح کلان

جدول ۱: نمونه‌ای از گدگذاری یافته‌ها

الگوی اخلاقی حسابداری بر اساس آراء شهید مطهری

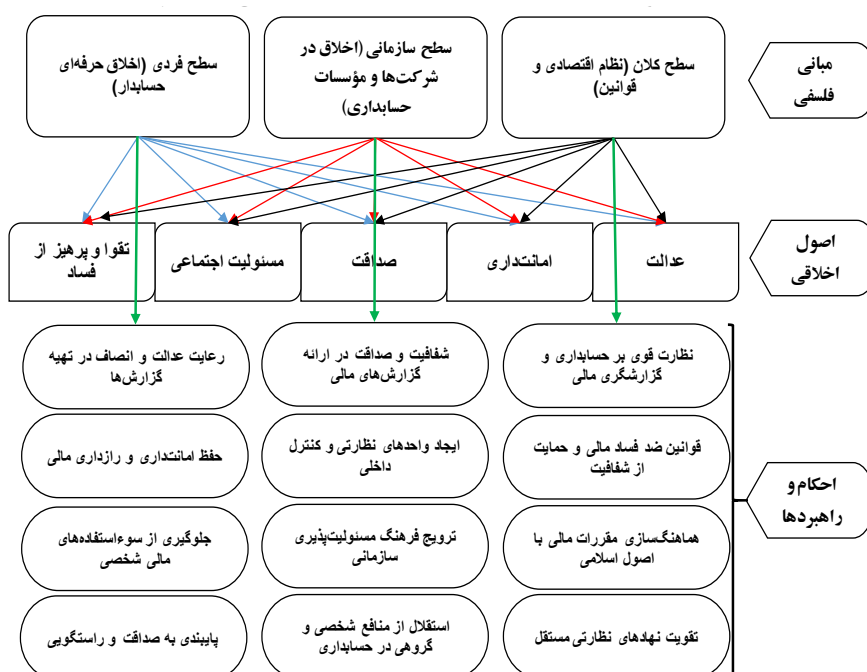
الگوی اخلاق حرفه‌ای حسابداری بر مبنای اندیشه‌های شهید مطهری یک الگوی سلسله‌مراتبی سه‌سطحی است که در نگاره (۱) ارائه شده و در آن ارتباط بین سطح فردی، سازمانی و کلان با در نظر گرفتن اصول اخلاقی مد نظر او نشان داده شده است.

شهید مرتضی مطهری یکی از فلاسفه ممتاز اخلاق اسلامی است و دلایل انتخاب او به عنوان فیلسوف منتخب، عمدتاً به نگاه عمیق، جامع و اصیل ایشان به مباحث اخلاق اسلامی برمی‌گردد. برخی از دلایل اصلی انتخاب او عبارتند از:

- تبیین اصول اخلاق اسلامی بر اساس قرآن و سنت (مسئله‌شناسی اخلاق اسلامی، ص ۱۲۳).
- تبیین رابطه بین اخلاق و دین در فلسفه اخلاق اسلامی (آشنایی با فلسفه اخلاق، ص ۵۰-۴۵).
- توجه به ابعاد فردی و اجتماعی اخلاق اسلامی (پرسش‌های فلسفی، ص ۷۲-۸۰).

- تأکید بر عقل و فطرت انسانی در اخلاق اسلامی (آشنایی با فلسفه اخلاق، ص ۷۵-۸۰).
- تبیین جایگاه اخلاق در تربیت و سلوک انسانی (حکمت عملی، ص ۱۲۰-۱۳۰).
- تبیین اخلاق در زندگی اجتماعی و سیاسی (عدالت اجتماعی در اسلام، ص ۵۶-۶۰).
- توجه به متدولوژی احتیادی در تبیین اخلاق اسلامی (روش‌شناسی احتیادی، ص ۴۴-۵۰).

نگاره ۱: الگوی اخلاق حرفه ای حسابداری بر اساس آراء شهید مطهری
(مبتنی بر یافته‌های پژوهش)

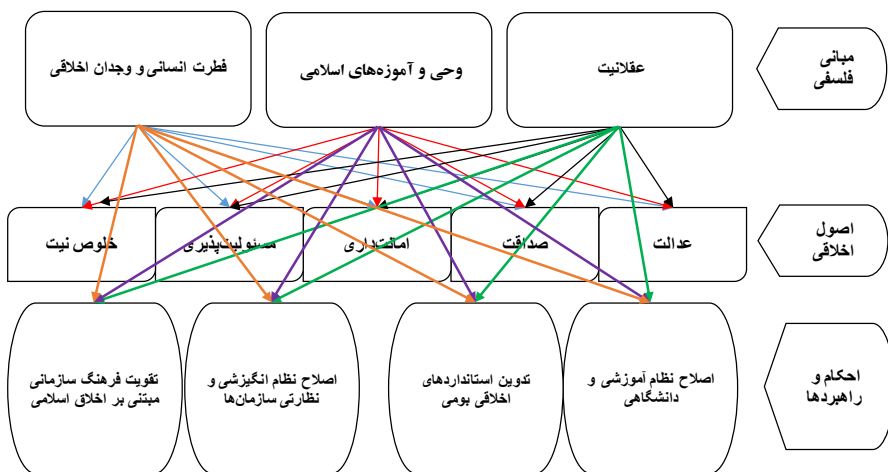
الگوی اخلاق حرفه‌ای حسابداری بر اساس آراء علامه طباطبایی

علامه طباطبایی به عنوان یکی از برجسته‌ترین فیلسوفان اخلاق اسلامی شناخته می‌شود و دلایل انتخاب او در این زمینه بر اساس تحلیل‌های فلسفی و متنی متعدد در آثار ایشان به وضوح

قابل مشاهده است. برخی از دلایل اصلی انتخاب او عبارتند از:

- تبیین فلسفه اخلاق اسلامی با استفاده از منابع دینی (المیزان، ج ۱، ص ۲۱۴).
- ادغام عقل و وحی در فلسفه اخلاق (نهایة الحکمة، ص ۲۰۲).
- توجه به انسان‌شناسی اخلاقی و تربیت اخلاقی (حکمت متعالیه، ج ۳، ص ۱۸۷).
- نظام‌سازی اخلاقی بر اساس فلسفه اسلامی (تعلیم و تربیت در اندیشه اسلامی، ص ۱۰۰).
- تأثیرگذاری گسترده بر فلسفه اسلامی و اخلاق اجتماعی (نهایة الحکمة، ج ۲، ص ۱۵۰).
- توجه به ارتباط بین اخلاق و عرفان؛ علامه طباطبایی (مبانی نظری اسلام، ص ۴۵).

بر اساس تحلیل یافته‌های پژوهش، الگوی نهایی اخلاق حسابداری در ایران بر اساس دیدگاه علامه طباطبایی به صورت زیر (نگاره ۲) طراحی شده است:

نگاره ۲: الگوی اخلاق حرفه‌ای حسابداری بر اساس آراء علامه طباطبایی
(مبتنی بر یافته‌های پژوهش)

الگوی بومی اخلاق حرفه‌ای حسابداری بر اساس دیدگاه‌های علامه طباطبایی می‌تواند یک چارچوب عملی و بومی برای تدوین استانداردهای اخلاقی در حسابداری ایران ارائه کند.

این الگو نه تنها به ارتقای شفافیت مالی و افزایش اعتماد عمومی کمک می‌کند، بلکه می‌تواند به عنوان الگویی بومی برای سیاست‌گذاری‌های اخلاقی در نهادهای مالی و حرفه‌ای مورد استفاده قرار گیرد. این الگو، با تأکید بر عدالت، صداقت و امانت‌داری، می‌تواند به عنوان مبنایی برای اصلاحات اخلاقی در حسابداری ایران و کشورهای اسلامی مورد استفاده قرار گیرد.

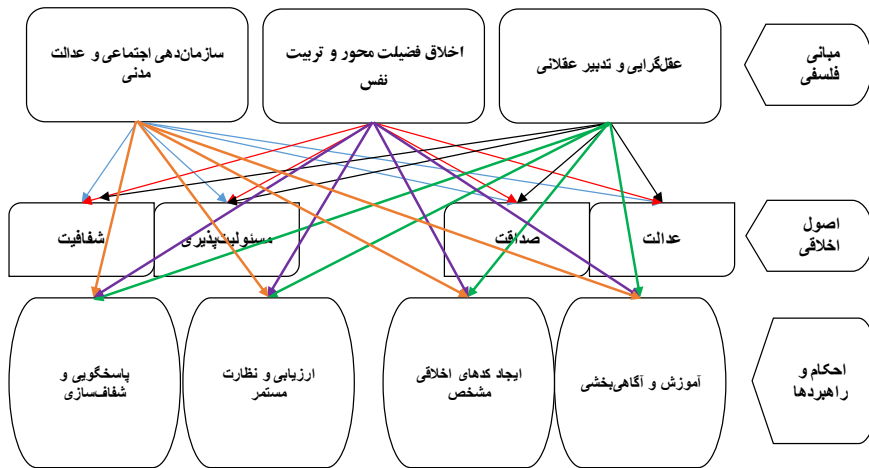
الگوی اخلاق حرفه‌ای حسابداری بر اساس آراء خواجه نصیرالدین طوسی

خواجه نصیرالدین طوسی از برجسته‌ترین فیلسوفان اسلامی است که در دیدگاه‌های او در اخلاق اسلامی نیز تأثیرات بسیار داشت. دلایل انتخاب او به عنوان فیلسوف اخلاق اسلامی، مبتنی بر ویژگی‌های خاص فلسفی و اخلاقی آثارش است. برخی از دلایل اصلی انتخاب او عبارتند از:

- توسعه و تبیین اخلاق بر اساس فلسفه مشاء و حکمت اشراق (اخلاق ناصری، ص ۲۲-۲۳).
- ارتباط اخلاق با انسان‌شناسی اسلامی (نهایة الحکمة، ج ۲، ص ۱۵۸).
- سیستم‌سازی اخلاق اسلامی بر اساس فلسفه عقلانی (اخلاق ناصری، ص ۴۶-۴۵).
- توجه به بعد اجتماعی اخلاق در فلسفه اخلاق (اخلاق ناصری، ص ۶۹-۶۸).
- تأکید بر تعادل و میانه‌روی در اخلاق اسلامی (اخلاق ناصری، ص ۱۱۵-۱۱۶).
- نقد و بررسی اخلاق‌های غیر دینی و بی‌اعتنایی به عقلانیت (اخلاق ناصری، ص ۷۹-۷۸).

الگوی بومی اخلاق حرفه‌ای حسابداری بر اساس آراء خواجه نصیرالدین طوسی (نگاره ۳) به صورت یک الگوی چرخه‌ای در نظر گرفته می‌شود که در آن:

۱. اصول اخلاقی (عدالت، صداقت، مسئولیت‌پذیری و شفافیت) به عنوان مبنای اصلی در نظر گرفته می‌شوند.
۲. فرآیندهای اخلاقی شامل آموزش، طراحی کدهای اخلاقی، نظارت و ارزیابی مستمر و پاسخ‌گویی به ذی‌نفعان برای تضمین رعایت اصول اخلاقی اجرایی می‌شود.
۳. نتایج اخلاقی که در قالب اعتماد عمومی، کاهش تخلفات مالی، مسئولیت اجتماعی و پیش‌گیری از بحران‌های مالی به‌دست می‌آید.

نگاره ۳: الگوی اخلاق حرفه ای حسابداری بر اساس آراء خواجه نصیرالدین طوسی (مبتنی بر یافته‌های پژوهش)

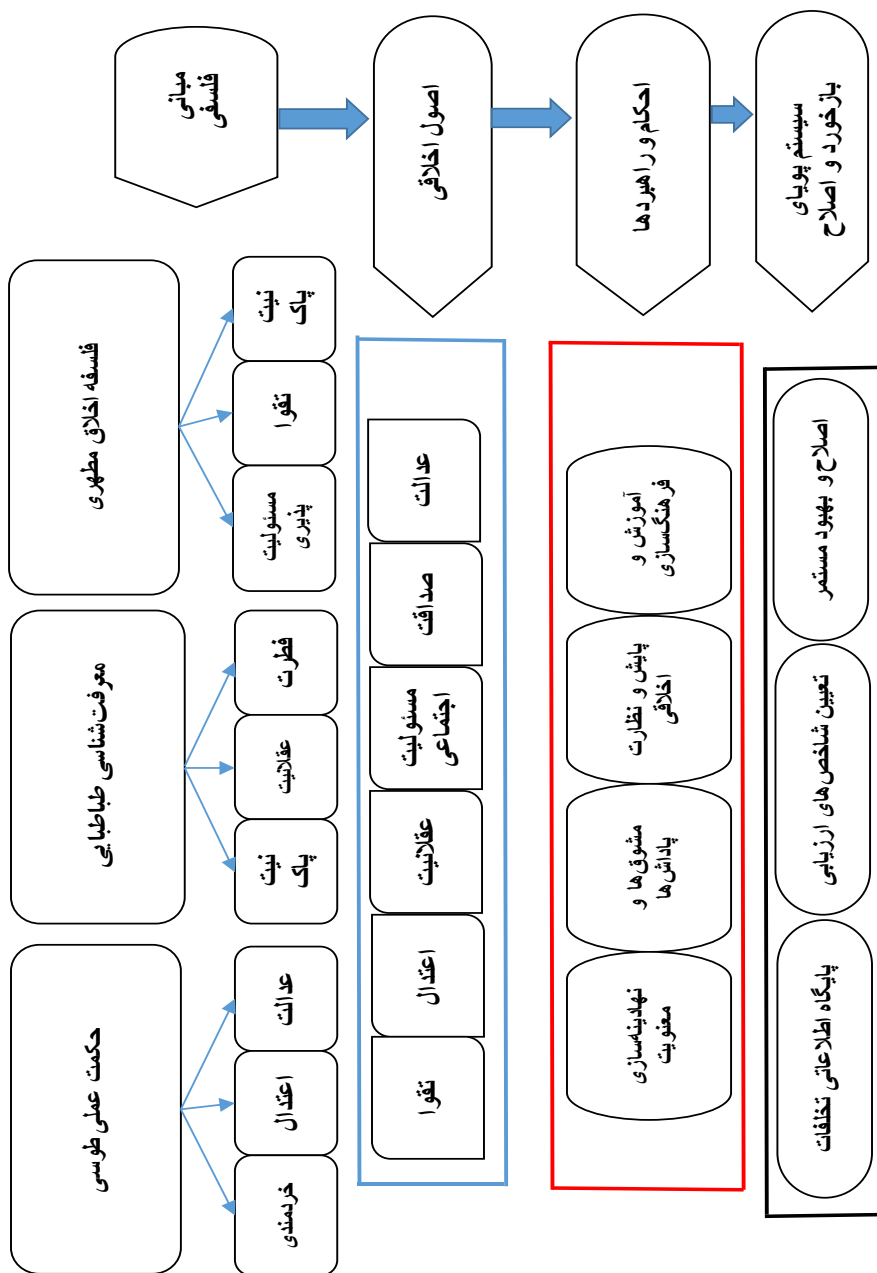
۱۳۵

طراحی الگوی اخلاق حرفه‌ای حسابداری با تأکید بر اندیشه فیلسوفان منتخب مسلمان

این الگو به طور مستمر نیازمند بازبینی و به‌روزرسانی است تا به طور مؤثر در جهت تقویت و اصلاح رفتارهای اخلاقی در حسابداری و کاهش مشکلات اخلاقی در این حرفه عمل کند.

جمع‌بندی الگوهای فلاسفه ممتاز اخلاق اسلامی

الگوی اخلاق حرفه‌ای حسابداری بر اساس آراء فلاسفه منتخب، یک الگوی جامع و همه‌جانبه است که به طور مؤثر بر اصول انسانی، اخلاقی، دینی و فلسفی استوار است. این الگو فراتر از مسائل فنی و حرفه‌ای، به بعد انسانی و اجتماعی آن پرداخته و تأکید دارد که حسابداری نه تنها باید به عنوان یک حرفه فنی، بلکه به عنوان یک مسئولیت اخلاقی و اجتماعی در نظر گرفته شود. در نگاره (۴) الگوی ادغام شده از دیدگاه‌های فلاسفه ممتاز به شکل تجمیعی به نمایش درآمده است.

نگاره ۴: الگوی اخلاق حرفه‌ای حسابداری بر اساس آراء فیلسوفان ممتاز منتخب
(مبتنی بر یافته‌های پژوهش)

دیدگاه‌های مشترک الگو برگرفته از آراء فلاسفه ممتاز اخلاق اسلامی

۱. حفظ صداقت و امانت‌داری به عنوان رکن اصلی حرفه حسابداری: بنا بر این الگو، صداقت و امانت‌داری باید اساس تمام اقدامات حسابداری قرار گیرد. این ویژگی می‌تواند به افزایش اعتماد عمومی به حرفه حسابداری و سیستم‌های اقتصادی کمک کند.
۲. پیشبرد عدالت و انصاف در تصمیمات مالی: عدالت و انصاف که در آثار علامه طباطبایی برجسته است، به عنوان یک الزام اخلاقی و بلکه یک اصل اساسی در حسابداری باید رعایت شود. حسابدار باید تمام ذینفعان را به‌طور برابر و بدون تبعیض در نظر بگیرد و این امر موجب ایجاد تعادل در تقسیم منابع و جلوگیری از بحران‌های اقتصادی و اجتماعی خواهد شد.
۳. تقویت مسئولیت‌پذیری اجتماعی و ارتقای آگاهی عمومی: حسابداران باید در قبال اطلاعات مالی و گزارش‌های خود پاسخ‌گو باشند و به تأثیرات اجتماعی، اقتصادی و زیست‌محیطی تصمیمات خود توجه ویژه داشته باشند. این الگو بر اساس آموزه‌های شهید مطهری و خواجه نصیرالدین طوسی به این نکته تأکید دارد که حسابداران باید از مسئولیت‌های اجتماعی خود آگاه باشند و در راستای منافع عمومی و تقویت شفافیت در جوامع عمل کنند. به این ترتیب، نقش حسابداران در توسعه پایدار و حفظ عدالت اجتماعی بسیار پررنگ خواهد بود.
۴. پایداری و شفافیت به عنوان پایه‌های توسعه اقتصادی و اجتماعی: بنا به الگوی مشترک، حسابداری باید شفاف، شفافیت‌محور و مسئولانه باشد. این ویژگی نه تنها سبب افزایش اعتماد عمومی به اطلاعات مالی می‌شود، بلکه بر کاهش فساد، تبعیض و سوءاستفاده‌های مالی تأثیرگذار خواهد بود.
۵. استقلال و بی‌طرفی به عنوان اصول اساسی اخلاق حرفه‌ای: حفظ استقلال و بی‌طرفی یکی از الزامات اخلاقی حسابداری است که در این الگو به آن تأکید شده است. این ویژگی موجب جلوگیری از فساد و بی‌عدالتی در سیستم‌های اقتصادی و مالی خواهد شد.

جمع‌بندی و مزیت‌های الگوی نهایی

الگوی اخلاق حرفه‌ای حسابداری بر مبنای دیدگاه‌های فلاسفه ممتاز، با ترکیب اصول فلسفی، اخلاقی، چارچوبی جامع برای ارتقای شفافیت، اعتماد و مسئولیت‌پذیری در حرفه حسابداری فراهم می‌کند و تأکید دارد که حسابداری نه تنها باید به عنوان یک حرفه فنی، بلکه به عنوان یک مسئولیت اخلاقی و اجتماعی در نظر گرفته شود. اگر چه گُدهای اخلاقی فعلی بر صداقت،

رازداری، بی طرفی و استقلال حرفه‌ای تأکید دارند، الگوی به‌دست آمده از دیدگاه‌های اخلاقی فلاسفه ممتاز و منتخب این پژوهش، مفاهیمی همچون عدالت، مسئولیت‌های اجتماعی، عقلانیت، اعتدال و تقوا را نیز در بر می‌گیرد. الگوی احصاء شده بر خلاف الگوهای غربی که عمدتاً مبتنی بر نگاه سودگرایانه‌اند، بر پایه اصول دینی و اخلاقی استوار است و می‌توان به آن از طریق طراحی ساز و کارهای اجرایی، قابلیت پیاده‌سازی در حرفه حسابداری و دیگر حرفه‌های متکی بر اخلاق، بخشید. از دیگر مزیت‌های الگوی استخراج شده، پویایی و قابلیت اصلاح آن است و سیستم بازخوردهای آن، امکان اصلاح نیازهای جدید آتی را فراهم می‌آورد. در نهایت، این الگو می‌تواند به عنوان یک مبنای استاندارد برای تدوین سیاست‌های اخلاقی در حوزه حسابداری مورد استفاده قرار گیرد و مکمل الگوهای مرسوم فعلی باشد.

ارزیابی کیفیت الگوی پیشنهادی

ارزیابی کیفیت یافته‌های الگوهای به‌دست آمده از آراء فلاسفه ممتاز/منتخب شامل: الگوی اخلاق حرفه‌ای مبتنی بر دیدگاه شهید مطهری، علامه طباطبائی و خواجه نصیرالدین طوسی به انضمام الگوی مشترک آنان، توسط خبرگان مورد بررسی همتایی قرار گرفت. اطلاعات جمعیت‌شناختی خبرگان (۷ نفر) بررسی همتایی در جدول (۲) آمده است.

ردیف	شرح	مرتبه دانشگاهی	کد	مدرک تحصیلی	جنسیت	سابقه تدریس / تحقیق	مقاله‌های منتشر شده
۱	عضو هیئت علمی	استادیار	E100	دکتری تخصصی	مرد	13	2
۲	"	"	E101	"	"	17	5
۳	"	دانشیار	E102	"	زن	15	2
۴	پژوهشگر حوزه فلاسفه و اخلاق	-	E103	دکتری تخصصی	مرد	8	1
۵	"	-	E104	"	زن	7	3
۶	استاد حوزوی و محقق مسائل دینی و اخلاقی	-	E105	سطح ۴ حوزه	مرد	18	5
۷	"	-	E106	"	"	10	2

جدول ۲: خبرگان بررسی همتایی جهت کیفیت یافته‌های پژوهش (بخش دوم: تحلیل محتوا)

پیامدهای مثبت اجرای الگوی اخلاق حرفه‌ای حسابداری بر مبنای دیدگاه‌های فلاسفه ممتاز

اجرای الگوی پیشنهادی در حرفه حسابداری می‌تواند تأثیرات عمیقی بر عملکرد فردی، سازمانی و اجتماعی داشته باشد. در ادامه، پیامدهای مثبت این الگو در پنج حوزه کلان و کلیدی بررسی قرار می‌گیرد:

پیامدهای فردی (حسابداران و متخصصان مالی).

- افزایش خودکنترلی و وجدان کاری؛ نهادینه شدن احساس مسئولیت اخلاقی در حسابداران و کاهش تمایل به تخلفات مالی از طریق تقویت خودکنترلی.
- تقویت مهارت‌های تصمیم‌گیری اخلاقی؛ افزایش توانایی تحلیل موقعیت‌های اخلاقی پیچیده در محیط کار و ایجاد توانایی تفکر انتقادی و استدلال اخلاقی در حسابداران.

۱۳۹

پیامدهای سازمانی (شرکت‌ها و مؤسسات مالی).

- افزایش شفافیت و اعتبار مالی شرکت‌ها؛ کاهش دستکاری در گزارش‌های مالی و افزایش دقت اطلاعات مالی و افزایش اعتماد سهام‌داران و سرمایه‌گذاران به اطلاعات حسابداری.
- کاهش فساد مالی و تخلفات حسابداری؛ اجرای نظارت‌های اخلاقی مانع از سوءاستفاده‌های مالی خواهد شد و شرکت‌ها از ریسک دعاوی حقوقی و جریمه‌های سنگین در امان خواهند ماند.

پیامدهای اقتصادی (سطح کلان و ملی)

- افزایش اعتماد عمومی به بازارهای مالی و سرمایه‌گذاری
- تقویت نظام مالی و جلوگیری از بحران‌های اقتصادی

پیامدهای اجتماعی (اثر بر جامعه و نهادهای دولتی)

- افزایش عدالت اقتصادی و کاهش تبعیض مالی
- کاهش فساد در نهادهای دولتی و شرکت‌های خصوصی

مقایسه الگوی پیشنهادی با الگوهای فعلی اخلاق حرفه‌ای حسابداری

برای درک بهتر ارزش افزوده الگوی پیشنهادی، ضروری است آن را با الگوهای رایج اخلاق حرفه‌ای حسابداری مقایسه کنیم. الگوهای فعلی که عمدتاً برگرفته از استانداردهای بین‌المللی (مانند کدهای اخلاقی IFAC-AICPA – IASB) هستند و رویکردی سودگرایانه دارند، در حالی که الگوی پیشنهادی بر پایه اصول اسلامی و فلسفی بنا شده و به ابعاد اخلاقی عمیق‌تری توجه دارد. در ادامه، نگاره‌های (۵) و (۶) به بررسی مقایسه‌ای آنها می‌پردازد.

ردیف	مؤلفه‌ها	مدل‌های رایج اخلاق حسابداری	مدل پیشنهادی (آراء فلاسفه اخلاق اسلامی)
۱	منبع اخلاق	رویکرد مبتنی بر قراردادهای اجتماعی	ترکیب عقل، فطرت و وحی برای ایجاد نظام اخلاقی پایدار
۲	هدف نهایی	رعایت قوانین برای جلوگیری از تخلفات و حفظ اعتبار حرفه	دستیابی به سعادت فردی و اجتماعی از طریق عدالت و تقوا
۳	نقش انگیزه رفتار اخلاقی	مبتنی بر پاداش و مجازات بیرونی (نظارت و قوانین)	تأکید بر خودکنترلی و نیت درونی برای ایجاد التزام اخلاقی
۴	میزان انعطاف‌پذیری	استانداردهای ثابت و کلی	مدل پویا و انعطاف‌پذیر
۵	تأکید بر سود	تمرکز بر کاهش ریسک قانونی و مالی برای شرکت‌ها	توازن بین منفعت مالی و مسئولیت اجتماعی

نگاره ۵: مقایسه مبانی نظری

۱۴۰

فصلنامه علمی - پژوهشی اخلاق پژوهی | سال هشتم | شماره دوم | تابستان ۱۴۰۴

ردیف	اصول اخلاقی	مدل‌های رایج اخلاق حسابداری	مدل پیشنهادی (آراء فلاسفه اخلاق اسلامی)
۱	صداقت و درستکاری	مبتنی بر شفافیت اطلاعات مالی	علاوه بر شفافیت، بر نیت اخلاقی و وجدان فردی تأکید دارد.
۲	بی طرفی و عدالت	رعایت اصول بی طرفی در گزارشگری مالی	عدالت نه تنها در گزارشگری مالی، بلکه در تصمیم‌گیری‌های اقتصادی و توزیع ثروت
۳	مسئولیت اجتماعی	تأکید بر رعایت حقوق سهامداران و سرمایه‌گذاران	حسابداری به عنوان یک مسئولیت اجتماعی و اخلاقی در برابر جامعه
۴	حرفه‌ای‌گری و شایستگی	تأکید بر دانش و مهارت‌های حرفه‌ای	علاوه بر مهارت‌های فنی، تزکیه نفس و تهذیب اخلاقی حسابداران نیز مورد توجه است.
۵	رازداری	حفظ محرمانگی اطلاعات مالی شرکت‌ها	فراتر از رازداری، تأکید بر امانت‌داری در همه ابعاد شغلی و اجتماعی
۶	پایبندی به قوانین و مقررات	رعایت مقررات و استانداردهای حسابداری برای جلوگیری از تخلفات مالی	رعایت قوانین همراه با درونی‌سازی اصول اخلاقی و دینی

نگاره ۶: مقایسه اصول اخلاقی

الگوهای فعلی اخلاق حرفه‌ای حسابداری، رویکردی حداقلی دارند و بیشتر بر رعایت قوانین و کاهش ریسک تخلفات تمرکز می‌کنند. در مقابل، الگوی پیشنهادی یک چارچوب اخلاقی جامع، پویا و بومی ارائه می‌دهد که افزون بر کاهش فساد مالی، سبب ارتقای وجدان کاری، عدالت اقتصادی و مسئولیت اجتماعی حسابداران می‌شود.

نتیجه‌گیری

الگوی اخلاق حرفه‌ای حسابداری با الهام از آراء فلاسفه منتخب، یک رویکرد جامع و همه‌جانبه

۱۴۱

است که به‌طور هم‌زمان به اصول اخلاقی، دینی و فلسفی پرداخته و در پی ارتقای کیفیت و اعتبار حرفه حسابداری در سطح جهانی است. این الگو بر پنج اصل کلیدی شامل صداقت و امانت‌داری، عدالت و انصاف، مسئولیت‌پذیری اجتماعی، توسعه پایدار و شفافیت و استقلال و بی‌طرفی تأکید دارد. هر یک از این اصول نه تنها از دیدگاه‌های دینی و فلسفی این متفکران برجسته، بلکه از الزامات اخلاقی حرفه حسابداری نیز ناشی می‌شود و به‌طور خاص بر شفافیت، عدالت مالی و تقویت مسئولیت اجتماعی در حرفه حسابداری تأکید می‌کند. پیشنهادهای کاربردی ارائه‌شده برای پیاده‌سازی این الگو شامل آموزش مستمر اصول اخلاقی، تدوین کدهای اخلاقی حرفه‌ای، تقویت نظارت داخلی و خارجی مستقل، ارتقای شفافیت در گزارش‌های مالی و استفاده از فناوری‌های نوین هستند که به افزایش دقت، شفافیت و پاسخ‌گویی در فرایندهای حسابداری کمک می‌کنند. افزون بر این، تقویت استقلال حرفه‌ای و ترویج مسئولیت اجتماعی به عنوان دو اصل بنیادین این الگو، می‌توانند تأثیرات مثبت گسترده‌ای در کاهش فساد و نابرابری‌های مالی، ارتقای عدالت اجتماعی و توسعه پایدار داشته باشند. این الگو به‌طور مؤثر می‌تواند به تقویت شفافیت، اعتبار و مسئولیت‌پذیری در سازمان‌ها و جوامع مختلف کمک کند و ضمن کاهش فساد و بی‌عدالتی، زمینه‌ساز توسعه پایدار اقتصادی و اجتماعی باشد. به‌واسطه این رویکرد، حرفه حسابداری نه تنها به عنوان یک بخش فنی و مالی، بلکه به عنوان یک مسئولیت اخلاقی و اجتماعی مطرح می‌شود که می‌تواند به ایجاد جامعه‌ای عادلانه‌تر و شفاف‌تر کمک کند. ارزیابی کیفیت الگو با استفاده از بررسی همتایی در اختیار ۷ نفر خبره قرار گرفت و درستی الگو توسط ایشان تأیید شد. در پایان نیز برای افزودن به ارزش افزوده علمی الگوی شناسایی شده، با رسم نگاره‌هایی دقیق به مقایسه مبانی نظری، اصول اخلاقی، ساز و کارهای اجرایی و پیاده‌سازی و پیامدهای اجرای الگوی جدید اخلاق حرفه‌ای حسابداری با الگوی مرسوم کنونی پرداخته شد.

فهرست منابع

* قرآن کریم.

حسامی فر، عبدالرزاق. (۱۳۹۷). اخلاق دینی در اندیشه استاد مطهری. فصلنامه معرفت اخلاقی.

۹ (۳۲)، ۱۰۲-۱۰۱. <https://doi.org/10.30471/pe.2018.6761>

خلیلی، مصطفی. (۱۳۹۰). اخلاق توحیدی از دیدگاه علامه طباطبائی. معرفت اخلاقی، ۵ (۱۵)، ۹۷-

<https://doi.org/10.30471/pe.2011.7061>

دیباکیا پریا؛ شکری چشمه سبزی، اعظم؛ مرادزاده فرد، مهدی. تأثیر آگاهی و قضاوت اخلاقی حسابداران در تمایل به گزارش تخلفات مالی با تأکید بر نقش تعدیلگر شدت اخلاقی درک شده. دو فصلنامه

حسابداری ارزشی و رفتاری. ۱۴۰۰؛ ۶ (۱۲): ۱۶۸-۲۱۲

طباطبائی، سید محمد حسین. (علامه طباطبائی). (۱۴۰۹ق). نه‌ایة الحکمة. قم: مؤسسه النشر الإسلامی.

طباطبائی، سید محمد حسین. (علامه طباطبائی). (۱۳۶۳) تفسیر المیزان (ج ۳). قم: بنیاد علمی و فرهنگی علامه طباطبائی.

طوسی، ابوجعفر محمد بن حسن (خواجه نصیرالدین). (۱۳۷۳). اخلاق ناصری. (ترجمه و تصحیح: مجتبی مینوی و علینقی منزوی). تهران: انتشارات خوارزمی.

طوسی، ابوجعفر محمد بن حسن (خواجه نصیرالدین). (۱۳۷۹). اخلاق ناصری (ج ۱ و ۲). تهران: بنیاد فرهنگی هاد.

طوسی، ابوجعفر محمد بن حسن (خواجه نصیرالدین). (۱۳۹۵). نصایح و آموزه‌های اخلاقی خواجه نصیرالدین طوسی. تهران: انتشارات دانشگاه تهران:

عاشوری کیسمی؛ محمد علی و پرویزی، مریم. (۱۳۹۷). اخلاق از منظر علامه طباطبائی (ره) و توماس آکویناس. اندیشه علامه طباطبائی (۵)، ۷۳-۹۶.

عباس‌زاده، محمد. (۱۳۹۷). روش‌های پژوهش کیفی در علوم رفتاری. تهران: انتشارات روان. اخوان، م. و مهاجر، ف. (۱۳۹۹). مبانی و روش‌های پژوهش کیفی در علوم انسانی و اجتماعی. تهران: انتشارات سمت.

فرامرزی قراملکی، احد. (۱۳۸۸). درآمدی بر اخلاق حرفه‌ای. (چاپ دوم). تهران: انتشارات سرآمد. فرامرزی قراملکی، احد. (۱۳۸۸). مبانی اخلاق حرفه‌ای. (چاپ سوم). تهران: نشر سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاه‌ها (سمت).

فرهادی نژاد، محسن؛ خروتنی، ملیحه. (۱۳۹۹). واکاوی پدیدارشناسانه رفتارهای غیر اخلاقی در سازمان. اخلاق در علوم و فناوری. ۱۵ (۴): ۹۶-۱۰۳. <https://doi.org/10.1001.1.22517634.1399.15.4.14.6>

کلبادی‌نژاد، علیرضا؛ قدیری‌جاوید، لیلا. (۱۳۹۵). بررسی دیدگاه علامه طباطبائی (ره) درباره معرفت نفس و رابطه آن با تهذیب و اخلاق. اندیشه علامه طباطبائی، ۲ (۱)، ۲۹-۴۸.

کیانی، سمیه؛ بختیارنصرآبادی، حسنعلی. (۱۳۹۰). اهداف، اصول و روش‌های تربیت اخلاقی از دیدگاه خواجه نصیرالدین طوسی. پژوهش‌های اخلاقی، ۴ (۱۰)، ۵۷-۷۶.

۱۴۳

<https://doi.org/10.22091/resethics.2011.1306>

محسن‌زاده گلفزانی، مریم، خدادادی، محسن؛ رضائی پیتونه‌ئی، یاسر (۱۴۰۳). فراترکیب عوامل مؤثر در رفتار اخلاقی حساب‌رسان برای حفظ اعتماد عمومی به حرفه. مطالعات حسابداری و حساب‌رسی.

doi: 10.22034/iaas.2023.398267.1472

مسعود، امید. (۱۳۸۰). اخلاق‌شناسی علامه طباطبائی. نشریه دانشکده ادبیات و علوم انسانی (تبریز)، دوره ۴۴، ش ۱۷۸-۱۷۹، ص ۴۵-۷۰.

مطهری، مرتضی. (۱۳۷۲). فلسفه اخلاق. تهران: انتشارات صدرا.

مطهری، مرتضی. (۱۳۸۰). انسان و سرنوشت. تهران: انتشارات صدرا.

مطهری، مرتضی. (بی‌تا). مسئله‌شناسی اخلاق اسلامی. تهران: انتشارات صدرا.

American Institute of Certified Public Accountants (AICPA) (2021). Code of Professional Conduct. AICPA.

Aristotle. (2009). *Nicomachean Ethics*. (W. D. Ross & L. Brown, Trans.). Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/oseo/instance.00253915>

Bentham, J. (1789). *An Introduction to the Principles of Morals and Legislation*. Oxford: Clarendon Press. <https://doi.org/10.1093/oseo/instance.00077220>

Brenkert, G. G. (2019). Mind the gap! The challenges and limits of (global) business ethics. *Journal of Business Ethics*, 155 (4), 917–930. <https://doi.org/10.1007/s10551-018-3902-6>

Copeland, M. (2005). *Socratic Circles: Fostering Critical and Creative Thinking in Middle and High School* (1st ed.). Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781032682396>

Duska, R. F., Duska, B. S., & Ragatz, J. A. (2011). *Accounting ethics* (2nd ed., vol. 1, pp. 69–70). Wiley-Blackwell. <https://doi.org/10.1002/9781444395907>

Duska, R., Duska, B. S., & Ragatz, J. A. (2011). *Accounting Ethics* (2nd ed.). Wiley-Blackwell. <https://doi.org/10.1002/9781119206223>

Fisher, C., & Lovell, A. (2009). *Business ethics and values: Individual, corporate and international perspectives* (3rd ed.). Pearson Education. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511809588>

International Federation of Accountants. (2020). *International Code of Ethics for Professional Accountants (including International Independence Standards)*. IESBA. <https://doi.org/10.6084/m9.figshare.13360703.v1>

International Federation of Accountants (IFAC) (2021). *Handbook of the Code of Ethics for Professional Accountants*. IFAC.

International Federation of Accountants (IFAC) (2022). *Handbook of the International Code of Ethics for Professional Accountants*. IFAC.

۱۴۴

فصلنامه علمی - پژوهشی اخلاق پژوهی | سال هشتم | شماره دوم | تابستان ۱۴۰۴

- Kant, I. (1998). *Groundwork of the Metaphysics of Morals* (M. Gregor, Trans.). Cambridge University Press. (Original work published 1785).
- Mill, J. S. (1861). *Utilitarianism*. London: Parker, Son, and Bourn. <https://doi.org/10.1037/12259-000>
- Neuendorf, K. A. (2002). *The content analysis guidebook*. Thousand Oaks, CA: Sage Publications. <https://doi.org/10.4135/9781412983488>
- Sandelowski, M., & Barroso, J. (2007). *Handbook for Synthesizing Qualitative Research*. Springer.
- Yunanda RA, Abd. Majid NB (2011). *The Contribution of Islamic towards ethical accounting practices*. *Issues in Social and Environmental Accounting* 5 (1): 124-137.
- Yusof, M. A. M., & Othman, R. (2013). Ethics and integrity in Malaysian public sector: An overview. *Journal of Modern Accounting and Auditing*, 9 (11), 1471–1479. <https://doi.org/10.17265/1548-6583/2013.11.004>

